

ПОЛІТИЧНА КНИГА У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ І ПРОПАГАНДИ

Поняття про систему засобів масової інформації і пропаганди (ЗМІП) склалося порівняно недавно. Можливо, цим слід пояснити певну нечіткість щодо компонентів системи і, зокрема, про приналежність до неї книжки. Деякі дослідники [6, 7, 9] в систему включають періодичні видання, телебачення, радіомовлення, навіть не згадуючи про книжку. Такий підхід можна трактувати як утилітарно-журналістський, як спробу зв'язати поняття «преса» (рос. мовою відповідний термін «печать» має ширше значення) лише з періодикою. Однак інші вчені [5, 8] цілком слушно, на наш погляд, відносять книжку до системи ЗМІП.

Фундаментальні ідеї з цього питання висловлені В. І. Леніним у період теоретичної розробки і практичного створення системи усної та друкованої пропаганди й агітації партії нового типу. У ленінському плані видання друкованих органів різного характеру й обсягу, їх проблемно-тематичної спеціалізації, диференціації творчих засобів відповідно до специфіки читацької аудиторії, спільних і відмінних моментів їх діяльності з усією повнотою виявлено системний підхід, чітко сформульовано принципи системи ЗМІП [2, с. 258—259, 314]. Поряд з газетою, журналом, прокламацією в ній неодмінно фігурує брошура. Немає потреби детально зупинятися на тому, що з появою у розпорядженні партії книжкових видавництв уже не лише брошура, а й усі інші види книжкових видань зайняли своє місце в ідеологічній роботі партії, в системі її преси.

При всіх подальших кількісних (зростання числа компонентів) і якісних (певний перерозподіл змісту і форм діяльності у зв'язку зі специфікою та можливостями радіо, а згодом телебачення) трансформаціях система не звужувала своїх рамок за рахунок якогось з компонентів, за винятком, хіба що, окремих, що історично вичерпали свою роль (наприклад, прокламація). Таким чином, книжка є невід'ємним компонентом системи ЗМІП, що зумовлено як історією самої системи, так і її основоположними теоретичними принципами, а також практикою функціонування.

Не потребує доказів думка про велику і постійно зростаючу роль книжки, і зокрема політичної, в сучасній ідеологічній бороть-

бі, у поясненні, обґрунтуванні, захисті основних цінностей соціалістичного суспільства, у наступальному викритті реакційних теоретичних побудов і політичної практики імперіалістичної пропаганди. Менш вияснене питання про роль книжки у розв'язанні цих першорядних завдань для всієї системи ЗМІП.

Перше, на чому слід зупинитися і що відразу виділяє книжку з-поміж інших засобів ЗМІП, є проблема оперативності. Бурхливий розвиток системи ЗМІП, спричинений науково-технічним прогресом, перерозподілив ролі між новітніми (радіо, телебачення) і традиційними (періодика) компонентами системи ЗМІП. Радіомовлення і телебачення як наймобільніші ідеологічні інструменти журналістики взяли на себе забезпечення оперативно-тактичних завдань масової інформації і пропаганди. Технологічним вираженням цього є ідеологічно-цілеспрямований відбір, оцінка, первинна інтерпретація, літературне опрацювання і публікація тематично різноманітних фактів.

Як відомо, однією з головних специфічних ознак радіомовної і телевізійної журналістики є високий рівень емоційного впливу на аудиторію. Не применшуючи значення інформаційної роботи газет, можна твердити, що їх друковані сторінки все більше набирають публіцистично-дослідницького характеру. Поглиблений аналіз фактів, ґрунтовніше їх коментування і узагальнення, виявлення певних тенденцій, розгляд явищ і процесів, висвітлення, як говорив В. І. Ленін, теорією кожного конкретного факту [2, с. 315] становлять вищу форму агітації [2, с. 315], тобто поєднання агітаційних і пропагандистських методів. Співвідношення цих методів у журнальній публіцистиці в одних випадках, коли йдеться про перехідні від газети до журналу типи видань, наближає, наприклад, тижневик до щоденного органу; в інших — центр ваги переміщається на власне пропаганду, як от у варіанті теоретичного органу.

І третю, споріднену з попередньою, але разом з тим, на нашу думку, творчо самостійну групу засобів системи ЗМІП, становлять книжкові видання у всій їх різноманітності. Фактор оперативності повідомлення читачеві інформаційних відомостей, пропагандистських оцінок і висновків має для ролі книжки не визначальне, а швидше підпорядковане значення, поступаючись місцем актуальності.

Виділення книжкових видань у окрему групу не означає їх відмежування від інших засобів, що здійснюють інформаційні і пропагандистські завдання за допомогою друкованого слова. Але така схема, як нам здається, допоможе виявити те істотне, що властиве книжці, «книжкове», на відміну від «газетного», «журнального», «радійного», «телевізійного».

Немає сумніву, що газета, журнал, книжка як засоби літературної пропаганди споріднені у творчій технології різноманітністю взаємопереходів, взаємовпливів, взаємодоповнень, що зумовлено їх приналежністю до одного й того ж роду. Щоденному друкованому виданню не в усьому протипоказані ґрунтовність і масштабність матеріалів, які властиві журнальним публікаціям у

теоретичному органі, журнал у всіх його різновидах може з успіхом практикувати деякі газетні форми. Так само й книжка нерідко є відгуком на оперативну тему, дихає гарячою пристрастю газетної публіцистики, групує журнальні статті тощо. Але чи стало це правилом?

Якщо погодитись з цим, то в його основу ляже необгрунтоване ототожнення термінів «оперативність» і «актуальність», ігноруватиметься те, що В. І. Ленін визначав, як відмінності у характері [2, с. 314]. Перший з наведених термінів означає в теорії і практиці журналістської творчості негайність постановки і розв'язання тих чи інших питань. Другий має своїм змістом співзвучність розроблюваних тем насущним політичним проблемам, суспільним потребам часу [6, с. 17, 149]. Функціональна спеціалізація і технологічний процес випуску газети та видання книжки зумовлюють те, що матеріали першої водночас мають нести в собі заряд оперативності і бути актуальними; що ж до другої, то її актуальність орієнтована, як правило, не на злободенність, що конче вимагає оперативності публікації, а на кардинальні проблеми, події і факти неодноразового значення. Книжка, зміст якої був би повністю підпорядкований критеріям оперативності, — виняток, вимога надзвичайних обставин, особливих суспільних потреб, але в жодному разі не стабільне явище, не норма. Ще не так давно видавнича практика давала не один доказ безплідності дублювання роботи телебачення, радіомовлення, газет, публікуючи поверхові поспішні коментарі у брошурному варіанті. Може здатися парадоксом, але книжка, втрачаючи в оперативності, дістає перевагу в тому, що К. Маркс і Ф. Енгельс характеризували як «... можливість докладно і науково досліджувати... розглядати події у більш широкому плані і зупинятися тільки на найважливішому...» [1, с. 1—2]. Роль політичної книжки зв'язана відтак переважно зі стратегічними, далекосяжними завданнями пропаганди, а це вимагає поєднання актуальності тематики з науковою глибиною і ґрунтовністю її розкриття, більш вагомим і рельєфним, ніж у періодиці, фактичного матеріалу, неквапливого, зате виваженого і аргументованого його осмислення. Тобто рівень інтерпретації, інформаційної насиченості, аналізу й синтезу в книжці мають бути не однопорядковими з оперативними засобами системи, а перевищувати їх.

Скільки б не висловлювалося риторичних за своєю суттю положень про довготривалість ідейно-виховного впливу телевізійної програми, радіопередачі, газетного випуску — нові масиви оперативних публікацій неминуче відтісняють попередні, деактуалізують їх новизною, а здатність людського мозку засвоювати і зберігати необов'язкову інформацію при одноразовому сприйнятті має свої межі.

Текст книжки доступний читачеві практично завжди, що зумовлює, говорячи ленінськими словами, його «не тимчасове значення» [3, с. 201].

У 1919 р. газета «Правда» вмістила кілька репортажів та заміток про перші комуністичні суботники. Уважно вивчивши їх,

проаналізувавши нове суспільне явище, яке вони символізували, В. І. Ленін написав відому брошуру «Великий почин». Для характеристики проблеми, порушеної в даній статті, ця праця винятково цінна, бо в ній В. І. Ленін дав класичний зразок специфічно «книжкової» публіцистичної пропаганди і разом з тим навіть у тексті брошури газетні матеріали про комуністичні суботники. Дослідницьке зіставлення двох неоднакових за характером, способом осмислення, рівнем підходів до теми, відмінностей у аргументації, літературному оформленні виходить, на жаль, за рамки наших завдань. Зупинимось лише на найважливішому, що підкріплюватиме наші спостереження.

Газетні замітки, а також стаття «Робота по-революційному (Комуністична субота)», цитовані у ленінській праці [4], становили оперативні (у якнайповнішому значенні слова) агітаційно-публіцистичні відгуки на події. У замітках, відповідно до їх жанрової природи, зафіксовано та відображено у деталях факти. Стаття дає аналітичну інтерпретацію цих же фактів, узагальнює їх, забарвлює емоційно насиченими публіцистичними оцінками, розкриває тему комуністичних суботників у масштабі дня.

Якісно інший рівень має текст, написаний В. І. Леніним. Перш за все відзначимо, що цитовані у «Великому почині» газетні публікації і брошуру відділяє певна відстань у часі. Перші позначені травнем—початком червня, друга — липнем 1919 р. Прогативність як негайність відгуку говорити в останньому випадку, звичайно, можна, однак з неминучими застереженнями, що ми маємо справу не з газетною, а відносною оперативністю. Додільніше тут, і взагалі стосовно книжкових випусків, вживати поняття актуальності. Що праця «Великий почин» була на свій час винятково актуальною, говорить весь її зміст, від першого до останнього рядка. Але звернемо увагу на постановку теми у газетній статті й у брошурі. Злободенність, прив'язаність до конкретних політичних проблем, локалізоване щодо проблематики звучання — атрибути першої теми. Нетимчасове значення, користуючись ленінським визначенням, теоретична масштабність, проблемність, націлена і в сьогоднішній день, і в майбутнє, публіцистично-наукова окриленість — характерні ознаки «книжкової» постановки проблеми, яку В. І. Ленін — майстер заголовка, вважає за потрібне й конкретизувати доповнюючим підзаголовком-роз'ясненням у дужках: «Великий почин (Про героїзм робітників в тилу. З приводу «комуністичних суботників»)». На нашу думку, уточнення «з приводу» пояснює, чому В. І. Ленін обрав для свого виступу форму саме брошури, а не газетної статті. Він мав на увазі даліше, глибінніше освоєння теми, багатоаспектне її розкриття, показ значення перших комуністичних суботників як початку історично нового етапу в розвитку пролетарської революції.

Навіть з цих побіжних зауважень видно, як взаємоповнення різних за роллю засобів надає пропаганді додаткових можливостей духовного впливу. З успіхом використовують таку методику сучасні видавці, продовжуючи життя найкращих газетних публікацій на сторінках книжок.

Однак ще не виняток — брошури та книжки, де друкована сторінка промовляє до читача голосом оперативних газетних жанрів, де аналітична аргументація поступається місцем репортажній описовості. Річ у тому, що чимало політичних брошур і книжок пишуть журналісти, а редактори у видавництвах не зважають часом на те, що «книжкова» публіцистика не може бути злегка завуальованим повторенням газетного скоропису, що вона вимагає думок, а не емоцій, ерудицій і ґрунтовності, а не поспіху.

Шаблонний підхід, повторювання, компілятивність у формуванні, постановці та реалізації пропагандистських тем змушують пригадати серйозний докір В. І. Леніна тим пропагандистам-літераторам, які пропонують читачеві «...без нових даних, без нових прикладів, без нової обробки заявлені соціалістичні думки...» [3, с. 341].

Цілеспрямоване використання можливостей політичної книжки у відповідності з особливостями її ролі й сприятиме ефективнішій діяльності і координованому функціонуванню всієї системи ЗМІП.

Список літератури: 1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 7. 2. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів, т. 4. 3. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів, т. 5. 4. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів, т. 29. 5. Введение в теорию журналистики. — М.: Высшая школа, 1980. 6. *Григораш Д. С.* Журналистика у термінах і виразах. — Львів: Вища школа, 1974. 7. *Кондрашов П. В.* Система средств массовой информации и пропаганды: научные основы ее функционирования. — Хабаровск, 1975. 8. Теория и практика партийной и советской печати. — М.: Мысль, 1976. 9. *Хелемендик В. С.* Союз пера, микрофона и телекамеры. — М.: Мысль, 1977.

The paper analyses specific features of a book as a part of mass media and propaganda, its place among other means of mass media. Such properties of a book as political up-to-dateness, interpretation of real life are compared with those of radio, TV and the press.

Стаття надійшла до редколегії 21. 02. 83